بە سینەماییکردنی ڕۆمانی خەیاڵی زانستی ... باسی شەشەم ... د. گۆران سەباح

چەند جار دەستت داوەتە ڕۆمانێک و لە پەرەگرافی یەکەم، پەڕی یەکەم، یان بەشی یەکەم وازت لێ هێناوە؟ زۆر جار. بۆ خۆم وەک ڕۆماننووسێک دەیان جار وام بەسەر هاتووە، بەڵام هەرنەبێ تا نیوەی دەچم بۆ ئەوەی بزانم بۆ هێندە بێ تامە. خەمدانم پڕ دەبێ کاتێ دەبینم و دەبیستم ماندووبوونی ڕۆماننووسێک بەهەدەر دەچێ لەبەر وشکی بەرهەمەکەی. دەیان (بۆ)م لا دروست دەبێ. بەرسف ب□ (بۆ)یەکان دەبینمەوە هەرچەندە خوێندنەوەی ڕۆمانی بەردەست دیق و ئارەقەم پی دەکات.

هەندێ لەو بەرسقانە ئەمانەن: گێڕانەوەی سست و بێ سەروبەر، نەبوونی گرێ، قسەی گەورە و وتارئامێز، نەبوونی دیالۆگ یان دیالۆگی بێ مەبەست، هەڵە و پەڵەی زمانەوانی و خاڵبەندی و ڕێنووس، درێژدادنی لەخۆڕا، بابەت و تێمای سواو، نەبوونی ململانە، دیمەنی کرچ و بێ جووڵە.

پەنج د□خەمە سەر دیمەنی کرچ و بێ جووڵە.

ڕۆمانی سەردەمی مێتا مۆدێرن تژییە لە دیمەنی بەجۆش، خێرا و دڕامایی. یەک لەو هۆیانەی ڕۆمانی خەیاڵی زانستی (خەز) بەتام دەکات دیمەنی سینەماییە.

خەزەکانی ئایزاک ئاسیم□ق خوێنەر بە دیمەن و وێنەی خێرا پەلکێش دەکەن. کاتێ چیڕۆکی (ئای ڕۆبۆت) دەخوێنییەوە، هەست دەکەیت لە هۆڵی سینەمایت و سەیری فیلمەکە دەکەیت. ڕۆمانی (پیاوێک بە ناوی ئ□ق)ی فرێدریک باکمان، هەرچەندە خەز نییە، بەڵام نموونەیەکی باشە. هەر بەشە و چەند دیمەنێکە و دێنە بەرچاوت. ڕۆمانی (کچێک لەناو شەمەندەفەر)ی پاولا هۆکینس، دیمەن دوای دیمەنی سینەمایی دێتە گێڕانەوە. بەلاش نییە ڕاولینگ، نووسەری هاری پۆتەر، دوا فەنتازیای بە ناوی (فانتاستیک بیست) بە شێوەی ڕۆمانی سیناریۆیی ب□□او کردووەتەوە!

پرسەکە ئەوەیە چۆن خەزێکی سینەمایی دێتە نووسین. لە پێنج باسی پێشوودا تیشکم خستووەتە سەر نووسینی خەز، لەمەیان باسی لایەنە سینەماییەکەی نووسین دەکەم. ئیرێنا بریگنول، سکرینووس و ڕۆمانووس و خاوەنی چەندان خەڵاتی سینەمایی، باسی حەفت رێگە دەکات

بۆ بە سینەماییکردنی ڕۆمان (ئیرێنا، ٢٠١٧).

یەکەم: ڕۆمان لە یەک ڕستەی بەهێزدا.

دەتوانی ڕۆمانەکەت بە یەک ڕستە بەوەی بەرانبەرت بڵێی؟ بە یەک دێڕ پێم بڵێ ڕۆمانەکەت لەسەر چییە. کارێکی ئەستەمە. بەو بتوانی ئەوە بکەی، ڕۆمانەکەت روون دەبێ. خوێنەر دەزانێ باسی چی دەکەی. ئەستە ڕۆمانێک دەخوێنمەوە (ناو ناهێنم) تا بەشی حەفتەم هەرچەندی هێنا و بردم نەمزانی باسی چییە. لێم بپرسی ڕۆمانی (شاخوێنبەری سەرکردە)ت باسی چی دەکات. یەکسەر پێت دەڵێم: کۆرپەیەک نایەوێ لە منداڵدان بێتە دەرەوە. ئەم ڕستەیە وات لێ دەکات بچی ڕۆمانەکە بخوێنییەوە. خۆ بوون بە دەستی منداڵەکە نییە؟ چۆن منداڵێک دەتوانێ ئەو بڕیارە بدات؟ ئەمانە و سەتان (بۆ)ی ترت لا دروست دەبن. بۆیە پێش خوێندنەوە چاوەڕێی ڕۆمانێکی بەتام دەکەی. ئیرێنا باسی ڕۆمانەکەی خۆی دەکات بە یەک ڕستە: دووانەیەک لەدایک دەبن، کچەکە ئاساییە بەڵام کوڕەکە هێزی سیحری هەیە. ئەمە خەیاڵی خوێنەر بۆ خۆی رادەکێشێت، عەوداڵی خوێندنەوەی ڕۆمانەکە دەبێ.

دووەم: بیرکردنەوەی بە وێنە.

ئاسانە ڕۆمانێک بە وشە پڕ بکەیتەوە، گوێت لە وێنە نەبێ. بەس بۆ ئەوەی خوێنەر ببزوێنی، دەبێ بە وشەکانت وێنە دروست بکەی. هەڵبەت باسی وێنەی شیعری ناکەم، زۆر کەس ئەم شێوازە لە ڕۆمان بەکار دەبەن. کۆنە. مەبەستم لە وێنە دروستکردنی دیمەنێکی سینەماییە. ئیرێنا دەڵێت ڕۆماننووس لە کاتی نووسیندا دەبێ ببێتە ڤیدیۆگر و دەرهێنەر، دەبێ حسێبی هەموو گۆشەیەک بکات، هەستەکان بەکار ببات. بۆ نموونە پاڵەوان لەسەر هەسارەیەکە، ناکرێ هەر گرد و بیابان ببینێت. بۆن، تامی خۆراکی ئەوێ، بیستن، بینینی ڕەنگەکان. ئەمانە دیمەنەکە جوانتر دەکەن. ئەوە مانای وەسفی درێژدادڕ نییە، داوی بدەیتێ و هەر نەیبڕێیەوە.

سێیەم: پێکهاتە

پێکهاتە بۆ سکرین لە هەموو ڕووەکەوە گرنگە. لە ڕۆمان، هەر ساتێک، کردارێک و جووڵەیەک رۆڵی خۆی هەیە. دەتەوێ ڕۆمانەکەت هەستێکی سینەمایی هەبێ؟ دەبێ کاری زیاتر لەسەر داڕشتنی پڵۆتەکەت بکەیت. ئەوەیە پێکهاتە. کەی فڵاشباک بەکار دەبەی؟ لە کوێ فۆرشادۆوینگ بەکار دەبەی؟ ڕۆمانی (سەردەمی گریانی بەڵقیس)ی جەبار جەمال دیمەنی جوانی تێدایە، بەتایبەتی دیمەنی فڕینی کۆترەکان لە سێیداوە، بەڵام لەبەر زۆری فلاشباک دیمەنەکان تامیان لەدەست دەدەن. لە پێنج بەشی یەکەمدا، هێندە فلاشباکی تێدایە گێڕانەوەکەی

سست کردووە. پ□نج ب□ش تەنێ بۆ دۆزینەوەی ماڵی کچەکەی بەڵقیس وا لە خوێنەر دەکەن ڕۆمانەکە دانێ و دواتر بێتەوە سەری. پێکهاتەی پڵۆتەکەت دەب□ ت□ژی بێ لە پێچ و بادانەوە (تویست) و شتی چاوەڕوان□ن□کراو. هەر هەمان ڕۆمانی جەبار تویستی جوانی تێدایە. بۆ نموونە، بەڵقیس و مەحمود دڵنیان ماڵی نیانیان دۆزیوەتەوە، بەڵام دوای دیمەنێکی دڕامایی دەردەچێت ماڵەکە هەو نییە. فلاشباک گرنگە، بەڵام کەی و لە کوێ و چۆن بەکاری دەبەی گرنگترە. خێرایی گێڕانەوە توخمێکی سینەمایی دەدەن بە ڕۆمان. لە باسەکانی پێشوودا باسی خێراییم کردووە، تکایە بیخوێننەوە.

چوارەم: کرژی دڕامایی

خەز تژییە لە دڕاما. خەزی (فەهرنهایت ٤٥١)ی ڕێی بڕادبێری بەتامە لەبەر دیمەنە دڕاماییەکانی. زنجیرە خەزی (دایف□رجنت)ی ڤیڕۆنیکا رۆس وات لێ دەکەن تامەزرۆی بەشی دواتر بی چونکە هەر بەشێک دیمەنێک یان چەند دیمەنێکی دڕاماییە. باشە دیمەنی دڕامایی چییە؟ قسە، ترس، هەست، سۆز، جووڵە و ململانەی کارەکتەرێکە لە دۆخێکدا، ئاستەنگی بەر خەون و هیوای کارەکتەرە. مەرج نییە ئاکشن بێ. نا. سەیری سێیەم لەبەرخۆدوانی هاملێت بکە کاتێ بە "من هەم یان نیم" دەست پێ دەکات. یەکێکە لە هەرە دیمەنە دڕاماییە جوانەکانی سەردەمی کلاسیک. پاڵەوانی (دووی سوور) کە سێیەم ڕۆمانمە، لە زیندان بەستراوەتەوە و هەموو لەشی خووساوی خوێنە. وڕێنە و خەونەکانی تژین لە دیمەنی دڕامایی.

پێنجەم: ئاکشن و دیالۆگ

ئاکشن و دیالۆگ دوو توخمی سەرەکیی سینەمان. بۆ نووسینی ڕۆمانێکی سینەمایی، دەبێ وەستایانە ئەو دوو توخمە بەکار ببەی. ئاکشن هەر لە پێناو ئاکشن تامی نییە. تەنانەت ئاکشنیش دەبێ بە مەبەست بێ و زانیاری بەخش و بەجۆش بێ بۆ خوێنەر. ئاکشن بە پەخشانە وەسف دەمرێ. زۆربەی ڕۆمانی کوردی تژین لە پەخشانە وەسف، بۆیە وشک و برینگ و بێ تامن. خوێنەری ئەم سەردەمە تام لەو ستایلە ناکەن. ئاکشن تاقیکردنەوەیە بۆ کارەکتەر؛ کاردانەوە و بەرسقی چۆنە، هێز و هزر و هەدای چۆنە. پاڵەوانی (شاخوێنبەری سەرکردە) بێ ویستی خۆی لەدایک دەبێ، دەیخەمە نێو ئاکشنێک. کۆمەڵێک مر□ق د□وری دەدەن و تێر جوێن و تفی دەکەن. کاریگەریی ئەو دیمەنە وا لە پاڵەوانەکە دەکات هەموو گومانەکانی دنیای مر□قی پێ ڕاست بێ. دیالۆگ لەسەر سێ ئاست دێتە نووسین: کارەکتەر، پڵۆت و تێما. هەر دیالۆگێک خزمەتی ئەو سێیە نەکات دیمەنەکە کرچ دەکات. چۆنی و چاکی و ئەو شتانە

درێژدادڕییە و گێڕانەوەکە بە تام دەکەن.

شەشەم: ساتی لەبیرنەکراو
فیلم چەند دیمەنێکی یەک بەدوای یەکی زنجیرەیەک ڕووداوە. شەڕ، هەڵاتن، سەرکەوتن، شکست، گاڵتە و گەپ، ڕۆمانس، لەدەستدان، مردن، شکان، ڕووخان و تاد. دەکرێ هەریەک لەمانە یادگاریەک لە زەینی خوێنەر دروست بکات قەت لەبیری نەچێتەوە. کێ هەیە مردنی ئەفیلیا لە بیر بکات لە هاملێت؟ کێ هەیە ئەق کە تەمای خۆکوشتنی هەیە لە بیر بکات؟ کێ هەیە کەرتی دوازدەی (هەنگەر گەیمس) لە بیر بکات؟ کێ هەیە پێکەنینی سەدا لە ڕۆمانی (ڕەژێک لەو ساڵانە هەڵدەگرم) لە بیر بکات؟ ئەو ساتەی پاڵەوانی (شاخوێنبەری سەرکردە) لەدایک دەبێ، دنیا دەنەتە هەژان تا لە منداڵدانەدا نەیەتە دەرەوە. کێ هەیە ئەو ساتە لە بیر بکات کاتێ ژنە ڤەنراوەکە لە ڕۆمانی (گەن گەڕ) بەدەردەکەوێتەوە؟ کێ هەیە گۆڕانی فرانکستاین لە بیر بکات؟ کێ هەیە قاڵچە گۆڕەکەی کافکا لە بیر بکات؟ خەزنووس بیت یان نا، دەبێ ڕۆمانەکەت تژی بێ لە ساتی لەبیرنەکراو.

حەوتەم: کارەکتەر و گەشتەکەی
هەر کارەکتەرێک مەرامێکی هەس، با سەرزداریش بێ. هەوڵی کارەکتەر بۆ گەیشتن بەو مەرامە دەیگێڕێت. گەر پاڵەوانەکەت لە سەرەتاوە تا کۆتایی وەک خۆی بێت، ئەوا ڕۆمانەکەت لەوپەڕی بێ تامیدا خۆی دەبینێتەوە. ناشکرێ لە بەشی یەکەم هەرچی هەیە لەسەر کارەکتەرەکە هەڵیڕێژی. پێ بە پێ کارەکتەر گۆڕانی بەسەردا دێ. تا کۆتایی گەشتەکەی دەبێتە مرۆڤێکی تر. پێی دەڵێن کارەکتەری داینامیکی (گۆڕاو)، کارەکتەری نەگۆڕیش (ستاتیک) واتە نەگۆڕ. ئاساییە کارەکتەری لاوەکی نەگۆڕێن، بەڵام پاڵەوان دەبێ لە دار و بەرد بدرێ و زۆرترین گۆڕانی بەسەردا بێ. ئەق لە سەرەتای ڕۆمانەکە دەیەوێت خۆی بکوژێت، بەڵام بەو ڕووداوانەی تووشی دەبێ ڕای دەگۆڕێ.
دەبێ ئەوەش بڵێم هەر چێژی سینەمایی نییە ڕۆمانەکەت بێتام دەکات. نا. هەرچەن و هەرچییەک بێ، واز لە پەخشانە وەسف بێنە و خۆش بیگێڕەوە.

گۆران سەباح دکتۆرای لە بواری ڕۆژنامەوانی و نووسیندا هەیە لە زانکۆی کانزەس لە ئەمریکا. سێ ڕۆمانی (شاخوێنبەری سەرکردە، ترس و ئەق، دووی سوور) بە ئینگلیزی و کوردی چاپ کراوە. سکۆلەری فولبرایتە، هاوکاری خەڵاتی باب سیگمان و کامدەر پیکەتی ئەمریکییە لە بواری ڕۆژنامەوانی و نووسیندا.

سەرچاوە:
Brignull, Irena (September, 26 2017). Seven Top Tips to Create a Cinematic Novel. Retrieved at Writersdigest.com on July 9, 2020.

بۆچونێك دەربارەی قەوارە و ناقەوارەیی هەرێمی کوردستان … زاهیر باهیر

من لێرەدا وەڵامی ئەو پرسیارە نادەمەوە ئایا هەرێمی کوردستان قەوارەیەکی وەکو ئەوەی کە ئێستا هەیەتی بمێنێت یاخود هەڵوەشێتەوە، باشترە؟ ئەوەی کە لێرەدا دەمەوێت بیخەمە بەردەم خوێنەرانی ئەم وتارە، تەنها وروژاندنی پرسیارگەلێکە تاکو خۆیان سەرپشك بن لە وەڵامیانا.
پێشەکی دەمەوێت کارئاساییەك بۆ خۆێنەر بکەم تاکو بتوانن وەڵامەکی لۆژکیانە بۆ پرسەکە بدەنەوە یاخود هەر هیچ نەبێت ببێتە مایەی تێڕوانینیان، بۆ ئەمەش من بە کورتی شتێك دەربارەی قەوارەی هەرێم و پارێزەری قەوارەکە کە حکومەتی هەرێمە، لە چەند رویەکەوە دەخەمە ڕوو.
یەکەم: ئەمە ئامارێکی پشتبەستراومان لەبەردەمدا نییە سەبارەت بە قەوارەی ئێستای کوردستان و ئەو زەوی و خاکەی کە ئێستا لەژێر سای دەسەڵاتدارانی هەرێمدایە هەر لەو کاتەوەی کە بوونەتە حوکمڕان واتە ساڵی 91/92 وە. هەندێك دەڵێن ئەوەی کە ماوەتەوە بەڕێژەی لە سەدا 24 لە چاو ساڵی 1975، ساڵی ئاشبەتاڵ. هەندێکی دیکە زۆر [illegible]مەی زیاتر لەوە لێدەدەن، بەڵام هەندێك لایان وایە کە لە ئێستادا ئەو خاك شوێنانەی کە بە فیعلی دەتوانرێت بوترێت کوردستانە و لەژێر فرمانداریی ئەم حیزبانەدایە لە سەدا 40 زیاتر نییە. کەواتە لێرەدا قەبارەی ڕاستیی کوردستان گوومە و ئاشکرا نییە. بەڵام ئەوەی ئاشکرایە کە لە هەڵگیرساندنەوەی شەڕی 1974 وە، کورد چ لە ڕووی خاکەوە و چ لە ڕووی زەرەرو و زیانی گیانیی و ماڵداریی و ئاژەڵداریی و سروشتەوە لە زەرەردایە و ئەم زەرەرمەندییەش سنووریی

نییە و ناشتوانرێت پێشبینی کۆتاییەکەی بکرێت.
دووەم: لە ڕووی ئابوورییەوە: ئاشکرایە کوردستان لە ڕووی ئابوورییەوە لەو کاتەوەی کە خاوەنی حکومەت و بوونی خۆیەتی، لەبری چونە پێشەوەی زیاتر، لە خاپووربون و کاولیدایە. ئەوەشی کە 30 ساڵە و پێشتریش هەبووە هەمووی لەدەستچووە. ئاشکراشە پارێزەرانیی ئەم قەوارەیە لە ماوەی ئەم زەمەنە دوورو و درێژەی دەسەڵاتیانا شکستەکی گەورەیان هێنا و بەروبوومی وڵات بە هەموو چەشنەکانییەوە هەر لە بەروبوومی سروشتی و کشتیاریی تا دەگاتە پیشەسازیی هەڵاج و تاڵان کراون و هەر بەردەوامیشە، بە ئەوەی تاکەکی کورد بچوکترین سوودی لە وەرگرتبێت. تائێستاش متمانەی کەمێکی کوردی لەسەر هاوردەی وڵاتانی دەرودرواسێی و وڵاتانی دیکەیە. خەڵکی بێ بەشە لە مووچە و بژێوی ، هیچ پرۆژەیەك لە کوردستانا جگە لە دروستکردنی هەندێك بەنداو و هەڵکەندنی بیری نەوت و دروستکردنی مۆڵ و هوتێل و هەندێك ڕێگاو شەقامی بێ کەڵك و نازەرووریی و دروستکردنی شووقە و ڤییەلای گرانبەهای نوێ لەژێر ناوی گوندی جیا جیادا، هیچی دیکە نەکراوە. سەروەت و سامانی وڵات بە ئاشکرا دزراوە و دەدزرێت. ئەمە جگە لەوەی کە دەستێیەك بازرگانی چاوچنۆك بە بەشداری و ئاسانکاریی هەندێك لە بەرپرسەکان دروستبوون و تورەقییان کردووەو زۆرێك لە شادەماری لایەنی هاوردەی بەرهەم و پیداویستییەکانی خەڵکیان لەتەك ناردنە دەرەوەی نەوت و شمەکی دیکە، بازاڕیان قۆرخ کردووە. کە لەم بارەشدا ئەوەی ئەو بازرگان و بەرپرسانە مەبەستیان نەبێت و بە تەنگەوەی نەیەن کەمەڵەی کوردی و کوالێتی ئەو کاڵا و شمەکانەیە کە دەهێنرێنە ناوەوە هەر لە کەل و پەل و پیداویستی دیکە تا دەگاتە دەرمان کەرەسە زەرووریەکانی تری بەشی خۆپارێزی و تەندروستی، کە زەربەیان بەسەرچوون.
سێیەم: لە بارەی سەربازیی و بەرگرییەوە: ئەم قەوارەیە خاوەنی سووپایەکی یەکگرتوی نیستمانیی نییە ، ئەوەی کە هەیەتی چەند هێزەکی میلیشیایی جیا جیاو سەر بەحیزب و سەر بە خانەوادەکانن. جێگای داخە ئەو میلیشیانەش گەرچی زەربەیان خەڵکانی هەژار و باش و بە زەررەرن بەلام بە خۆیان بوونەکی سەربەخۆیان نیە بۆیە وەکو داشی دامە یارییان پیدەکرێت، بەیانی هەر کام لە خاوەنەکانیان دەتوانن بیانکەن بە گژ هەر لایەنێکدا کە بیانەوێت. وەکو وتم ئەمانە چەکدارانی حیزب و خانەوادەن نەك کوردستان و خەڵکەکەی، بە پارێزگاری ئەوان لەوە نین، بەڵکو بە پاراستنی بەرژەوەندی سەرانی حیزب و خانەوادەکان و کۆمپانیا گەورەکانی ناوخۆ و دەرەوەی کوردستانن.
چوارەم: لە ڕووی سیاسییەوە: کۆمەڵە خەڵکەك ، چەند حیزبەك بە

ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ حوکمڕانن کە هەموان دەزانن هەر لایەیان سەر بە یەکێك لە دەوڵەتانی دەرودراسێن و وڵاتانی دیکەی ئەوروپی و ئەمەریکا و وابەستەی بڕیارە سیاسیی و ئابوورییەکانی ئەوان.
پ□ل□مانێکی گاڵتەجا□□ی بێ ئیرادە و بێ بڕیار و بێ کار و گەندەڵی هەیە ، کە کەسێك ناتوانێت پاساوی بوونی بکات.
لە سەرێکی دیکەشەوە کوردستان بووەتە مەیدانی تۆڕە سیخوڕەکانی ئێران و عێراق و تورکیاو سعودییە و وڵاتانی دیکە. ئیدی سی ئای ئەی و موسادی ئیسرائیلی و میتی تورکیی و ئێم ئای سکسی بریتانیی و ئیتڵاعاتی ئێرانی و وڵاتانی تر تەراتێنی تیادا دەکەن. ئەم دەسگە سیخوڕییانە ئەوەندەی لە کوردستان نوسینەگە و چالاکی ئاشکرایان هەیە لە وڵاتانی خۆیاندا نەك ئەوەندەیان نییە بەڵکو ئەوەندەش ئازاد نین .
کوردستان قەوارەیەکە کە ڕۆژانە لە لایەن عێراق و ئێران و تورکیاو بۆردماندەکرێت ، لاقەدەکرێت، مرۆڤەکانی دەکوژرێت و ماڵداریییەکانی لەناودەبڕێت سروشتەکەی وێراندەکرێت. پارێزەرانی ئەم قەوارەیە نەك هەر قسەیەك ناکەن بەڵکو خۆشیان دەستیان لەگەڵدا تێکەڵدەکەن بۆ هێنانی ئەم کارەساتە بەسەر گەلەکەیانا.
پێنجەم: لە ڕوی کۆمەڵایەتیی و ڕووەکانی دیکەوە: کە باس لە ڕوی کۆمەڵایەتی قەوارەی هەرێم دەکەم مەبەستم هەموو لایەنە کۆمەڵایەتییەکانە هەر لە ڕؤشبنیریی و پەروەردە و فەرهەنگیی و کولتوریی و هونەر و و□ز□ و پەیوەندی کۆمەڵایەتی و خوو و نەریتی مرۆیانە. لەم پەیوەندییەدا پرسی ژنان ، ڕایسیزم ، دین و ئاینیش دەگرێتەوە، کە لە سەراپای هەر یەکێك لەوانە، پەیوەندییە کۆمەڵایەتییە خراپەکە ، بە خەستی ڕەنگدەداتەوە.
لە هیچ کامێك لەم لایەنانەوە شتێکمان نییە کە بڵێی هی میللەتەکەیە و تایبەتمەندی خۆی پاراستووە لەم قەوارە "نیشتمانییەدا" .
پەروەردە و ڕۆشنبیریمان هێشتا سەردەمی بەعس و خێڵەکی بەجێ نەهێڵاوە ، تەنانەت هیچ هەنگاوێکیشی بۆ نەنراوە.
خزمەتگوزارییەکان نەك هەر لەڕووی قەوارەیانەوە بەڵکو لەڕوی بەڕیوەبردنیشیانەوە هەرەسیان هێناوە، کولتورمان ڕەنگدانەوەی کولتوری بازاڕی ئازادە و هەڵسوکەوتی ئەکتەرەکانی هۆڵی ودوو کردنی هەموو شتێك بە مرۆڤەکانیشەوە بە کاڵایەك لە بازاڕدا بەتایبەت ئافرەتانمان. بایاخدان بە فێربوونی زمانی کوردی زۆر لە دامێنی گرنگیدانەو□ی ل□ بەرانبەر زمانی تورکیی و ئینگلیزی-دا. دوای ئەمەش خوا هەڵناگرێ نوسەر و ڕۆشنبیرەکانیشمان درێغییان نەکردەوە لە وێرانکردن و شێواندانی زمانی کوردیی بە قەرزکردنی وشە و دەستواژەی زمانەکانی وەکو ئینگلیزی. ئەمە جگە لەوەی کە زۆرێك لە

ماڵپەڕە کوردییەکان و دوکانەکان و هوتێلەکان و چێشتخانەکان و شوێنەوار و گەشتوگوزراییەکان و تەنانەت عیادەی دکتۆرەکانیش بە ناوی ئینگلیزی یا نیوە کوردی و نیوە ئینگلیزییەک نوسراون کە زۆر کات خۆشیان ماناکەی نازانن . ئەمانە هەمووی کراوە و دەکرێت بە هەبوونی چاودێرییەک، لێپرسینەوەیەک ، بە تەنگەوەهاتنێکی زمان و فەرهەنگی کوردیی.

لە لایەکی دیکەوە ئەوەندەی کە گرنگی بە دروستکردنی مزگەوت دراوە ئەوەندە گرنگی بە کردنەوەی خەستەخانەو قوتابخانە نەدراوە. لە کاتێکدا کە پەتای کۆرۆنا ئەوەی سەلماند نەک هەر مزگەوتەکان و دین نامان پارێزن، بەڵکو ناوەندیی بڵاوکردنەوەی پەتای ڕۆحیی و جەسەدیشن.

لە ئەمڕۆی کوردستانا چارەسەر نییە ، مووچە نییە، ئازادیی نییە، پەیوەندی کۆمەڵایەتی نییە، هەر هەمووشیان دەسەڵات لێیان بەرپرسیارە. ڕاستە لەسەردەمی بەعسدا دەممان دەگیرا بەڵام سکمان لە برسا نەی دەقڵەان ، چارەسەر هەبوو، گرانی بەو رادەیە نەبوو، گەندەڵی زۆر کەمتر بوو، ئەوەی کە نەبوو ئازادیی بوو . ئەئ ئێستا لە سای پارێزەرانی ئەم قەوارەیەدا؟

کەواتە کرۆکی پرسەکە ئەوەیە، قەوارەیەک کە لەلایەن پارێزەری قەوارەکەوە لە هەموو ئەو ڕوانەوە کە لە سەرەوە باسم کردن ئاوا ئەتک کرابێت؟ دانشتوانەکەی ئاوا بارودۆخی هەموو لایەنەکانی ژیانیان خراپ بووبێت، ئەهای سەردەمی صەدام حوسێن بکەنەوە، ئایا ئەمە چی دەگەیەنێت؟ قەوارەیەک ئازادیی تێدا نەبێت، تۆپی ئێرانی و تەیارەی دەوڵەتی تورکییە هەر کەسێکیان بوێت، هەر بنکە و بارەگایەکیان بوێت لەهەر شوێنێکدا بێت بتوانن بیپێکن و بە ئەوەی پارێزەی قەوارە ”حکومەتی هەرێم” تەنانەت بە ساردەکیشەوە سەرزەنشتێکیشیان بکات، ئایا ئەم وڵاتە قەوارەی هەیە؟ یاخود ئەمە هەر قەوارەیەکە لە مەیدانی ساخکردنەوەی ململانێ نێوانی ولاتان و تیرۆرکردنی نەیارەکانیانا؟ قەوارەیەک بەو دەوڵەمەندییە کە هەموان دەیزانین بووەتە سەرچاوەیەکی خێر و بەرەکەت و بەسەر ئێران و تورکیا و ولاتانی دیکەدا، ڕژاوە ، بەڵام ئایا دانیشتوانی ئەم قەوارەیە جگە لە کوێرەوەریی چی دیکەیان لەم هەموو سامانە، چنیوەتەوە؟ ئا لەم بارەدا دانیشتوانی ئەم قەوارەیە لەبەردەم سێ گریمانان، ڕازیبوون بەم قەبارەیە، ڕادەستکردنەوەی بە حکۆموتی بەغداد یاخود ڕەتکردنەوەی هەردوکیان و بنیاتنانی قەوارەیەکی نوێ؟ وەڵام لای خوێنەر و دانیشتوانی قەوارەکەیە.

زاهیر باهیر

من قفڵی ژەنگاوییەکان ناکەمەوە، قفڵە داخراوەکانیش ناشکێنم.. بەشی پێنجەم...خەدواندنی: ستیڤان شەمزینی

لیزا: هەمیشە بێدەنگیت و لەگەڵ بیروبۆچوونی هیچ کەس تەبا نیت. چۆن دەکرێت هیچ بیروباوەڕێک نەبێت لەگەڵیدا هاوبەش بیت؟، با ئەو بیرۆچوونە رای کەمینەیەکیش بێت.!
ستیڤان: بە پێچەوانەوە ئەوە زۆرینەی خەڵکن لەگەڵ روانینی من تەبا نین. هەمیشە بە مەترسی دەمبینن، ترسیان هەیە لە هێزی رەخنەکانم بەو پێیەی سەقامگیرییان دەشێوێنێت. چوونکە من سروشتێکی جێگیرم نییە، بەڵام زۆرینەی خەڵک دەقیان گرتووە بە نەریتەوە و بە هەڵمی ئایدیالە جیاوازەکان بە رێکیی ئوتو کراون.
لیزا: بێدەنگییەکەت هەندە قووڵە، زۆربەی جار وەک ئەوەی لە خەڵوەتدا بیت وایە. جارجاریش بە زمانێک دەدوێی تێگەیشتن لێی ئاسان نییە. ئەمەش وایکردووە وەک نەیارێکی دەسەڵات نەبینرێت.
ستیڤان: بابەتەکە ئەوە نییە، رەخنەم لە دەسەڵات نییە، کێشەکە ئەوەیە وەک ئەوانی تر نیم، هەموو ئەو قسانەتان بە هەڵوەست پێ بفرۆشمەوە پێشوەخت خۆتان دەیزانن، دەمەوێت شتێک بڵێم نەیزانن، جار جار شتێک دەڵێم تازە و دژەباو، کەموکوڕیی لە زمانەکەمدا نییە، بەڵکو کەموکورتی لە تێگەیشتنی ئێوەدایە، چوون پێتان خۆش نییە، کەس ئەو دڵنیایی و دەقگرتوویەتان لێ تێکبدات. هەنگاوی جێهێشتنی کۆن بەرەو نوێ ترسناکترین هەنگاوە.
لیزا: ئەی هەست ناکەیت، ئەو زمانەی تۆ هەندەی خزمەتی دەسەڵات دەکات بۆ چارەگی ئەوە بتە کۆنەکان تێکناشکێنێت؟.

ستیڤان: ئەوە یەک جۆر دەسەڵاتی دەبینن، ئەویش دەسەڵاتی سیاسییە، هەموو دەسەڵاتەکی تر لە بیر براوەتەوە کە دەسەڵاتی سیاسیی لەسەر بنیادنراوە، لە ژێرەوە ئەو دەسەڵاتانە دەڕوخێنم بەڵام ئەوە نایبینن. هەروەک ئەو کرێکارەی دەیەوێ تەلارێکی کۆن بڕوخێنێت، رووشاندنی رووکاری دەرەوە، تەلارەکەی پێ ناڕوخێت، بەڵکو رووخاندنی پایەکانی دەیڕوخێنێت.

لیزا: کەواتە تۆ ئەرکە قورسەکانت لە ئەستۆ گرتووە، ئەوەش یاریکردنە بە ئاگر و مەلەکردنە بە پێچەوانە شەپۆلەکانەوە.

ستیڤان: بەڵێ رێک وا. ئیشم لە ژیاندا زۆرە، هیچکام لە کارەکانم ئاسان نین، بۆیە هەمیشە بیر دەکەمەوە و ملی رێگەی سەختترین ئەرکەکانم گرتۆتە بەر.

لیزا: دروست وەک خۆم. ئاخر من حەزم لە یارییە قورسەکانە، وەرزشەوان بوومایە لەسەر سەرگی ئاگرین سەمام دەکرد. حەزیشم لە هیچ کارێکی ئاسان نییە، هەمیشە خۆم دەخەمە ناو گەمە قورسەکانەوە، رووبەڕووی مەحاڵ دەبمەوە.! هیچ ئامانجێکم نییە بۆ خودی خۆم، بەڵکو گەمە دەکەم لە پێناوی گەمەدا. زۆر حەزم لە یاریی سیزیفییە، یارییەک هەرگیز کۆتاییەکەی دیار نەبێت و نەزانیت دەگەیت بۆ کوێ!! ئەمە رەنگە سایکۆلۆژیایەکی خراپ بێت لە دیتنی خەڵکەوە، بەڵام هیچ نەبێت خۆم رازی دەکات!.

ستیڤان: کاری من ئەوەیە لە وەتەری هەستیار بدەم. گاڵتە بە عەقڵی مێگەلی زۆرینە بکەم. ئیشی من ئەوەیە وەک مینی لەب رسی سیاسییەکان بکەمەوە بۆ خوری. رسی پاڵەوانە کارتۆنییەکانی ناو کایەی رۆشنبیریی بکەمەوە بۆ خوری. خەمم و هەر خەمم جەنگاوە تەنهاکەی ئازادیی. دەجەنگم لە پێناوی ئازادیی وتندا، وتنێک سەرسوڕهێنەرانە کە مێگەڵ و خەڵک دەتەقێنێت، چوونکە من گوومان لە پیرۆزییەکانیان دەکەم و درز دەخەمە باوەڕ کۆنکرێتییەکانیانەوە. هەر بۆ راستی پرۆمیسیۆسم، ئاگر لە خودا دەدزم و مرۆڤ فێری ئاگرکردنەوە دەکەم.

لیزا: هەر لەبەر ئەمەشە ئازارت لە مرۆڤەکانی تر زۆرترە، ئەوەی چاوی لە ئایندە بێت زۆرتر ماندوو دەبێت، وەک لەو کەسەی لە دوێنێدا بژی.

ستیڤان: راستییەکەی ئەوەیە نازانم بۆ کەی دەژیم، بەردەوام لە رابردوودا دەژیم، ئەو رابردووەش زنجیرەیەک رووداوی تراجیدیک بووە،! هەنگاوی بێ هیوایانەم هەیە، بەڵام زۆرینە ئەو هەنگاوەشیان نییە هەرچەند نائومێدانەش بێت.

لیزا: رەنگە منیش بۆ جۆرێک لە جۆرەکان هەر وەک تۆ بم. ئەوەی لە مێشکمدا وەک خولیایەکی ئیبلیسی دێت و دەچێت پەیژەیەکە بۆ ئایندە.

دەتوانم بڵێم پڕۆژەی داهاتووم بیرکردنەوەیە لە خودی خۆم. دەمەوێت قفڵەکـان بشکێنـم، تـاکوو قفڵەکـانی دوێنێ و زنجیرەکـانی ئەمڕۆ نەپسێنیت، ناتوانیت یەک تاکە هەنگاویش بۆ سبەینێ بنێیت!.
ستیڤان: مـن قفڵە ژەنگاوییەکـان نـاکەمەوە، قفڵە داخراوەکـانیش ناشکێنم بە مەبەستی کردنەوە!!. من نامەوێ قفڵ بمێنێت، نامەوێت شتێک بمێنێت کۆت و یەخسیرمان بکات، ئەوە فەلسەفەی ئیشکردنمە لە ژیاندا.

تێبینی: ئەم تێکستە بریتییە لە مۆنۆلۆگ نەک دیالۆگی دوو کەس، کۆی بەشەکانی ئەم مۆنۆلۆگانە لەنێوان 2017-2010 نووسراون. لە بەرگی دووەمی کتێبی "قوتووی عەتار" لەلاپەڕە 522-488 بەشێوەی کتێبی کاغەز لە ساڵی 2018 چاپ بوون

(راگەیانـــدنی بینـــراو) وەك لایەنێکـی ووروژێنـەری سێکسـی … نووسینی: ئاری زێندینی

میدیا, لەئێستادا بۆتە هۆکاروچەکی شەڕوبەرەنگاربوونەوەی کەس ولایەن وگرووپ ووڵاتانیش زیاتر بەلایەنی نێگەتیڤ بەکاردێت وەك لـەوەی لـە بـواری پرۆفیشنـالی خۆی ئەرکەکـەی جێبەجێبکـات ئەرکـی پرۆفیشنـالی وپیشەیـی (میـدیا) کەدەسـەڵاتی چـوارەمە بـە پێـی یاساورێساوسیستەمە دیموکراتیەکان کاری هۆشیارکردنەوەورۆشەنبیری تاکی کۆمەڵگەیە هاوکاروپالـپشتی دەسەڵات و حکومەتە بۆ دۆزینەوەی دیـــاردە ناجۆرودزێووگەنـــدەڵیەکان لەنـــاو کۆمەڵگەوداموودەزگـــا حکومیەکان. راگەیاندن, لەسەردەمی پێشکەوتنی تەکنۆلۆجیاوزانستی و شەپۆڵی ئەنتەرنێت هەم قازانجی کردو پێشکەوت لەرووی تەکنیك و هونەریەوەهەم زەرەریکرد دواکەوت لەرووی کوالێتی ومەعنەوی ! لە وڵاتانی پێشکەوتووی مۆدێرن خاوەن سیستەم ویاسا (میدیا)سەربەخۆیی خۆی هەیە دەسەڵاتەکەی چوارەمە هاوکارویارمەتیدەری حکومەت وخەڵکە دوورلە قازانجی مادی و دارایی وبەرژەوەندی حیزبی وئایدۆلۆژیا

تەنانەت میدیا هەیە بۆ تاکە شەخس بەکاردێت وپەخشدەکرێت بەتایبەت لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست ووڵاتانی عەرەبی ولەوڵاتە ئەفریقیەکان کەم دەرامەتی دارایی و ئابووری سست , لەم هەرێمەی کوردستانیش زیاتر بەو ئاقارە هەنگاوەدەنێ بۆ ساحێبە و بۆ سانسۆرە. راگەیاندن ,لەو وڵاتانەی تاکەکان باری دارایان خراپە ئەو هەلەی قۆزتۆتەوە کە مرۆڤەکان وەك کاڵاوکەرەستەیەك بەکاربهێنێت بۆ مەرامی شەخسی و حیزبی و چەواشەکردن لە هەردوو رەگەزی (نێرومێ) شێوەیەك لە بووکەڵەوموهەریج لەسەر شاشەکان بەتایبەت (رەگەزی مێ) تەنها جوانی و لەشولاررێکی و سێکسی دیاربن شانسی هاتنە ناو راگەیاندنیان هەیە نەوەك بروانامەولێهاتووی و رۆشەنبیری کە دەسەڵاتێك و عەقڵیەتێکی پیاوسالاری بەرێوەی دەبات هەرچەند خانم و کچی لێهاتووشارەزاش هاتوونەتە ئەم مەیدانەوە بەڵام بەربەستگەلێك زۆریان لە پێشە!بە پێچەوانەشەوە راگەیاندنی بینراوی واش هەیە خانم و کچان دادەپۆشێ لەراگەیاندنەکانیان بینەرانێك بۆلای خۆی رابکێشیت وا هەستبکات خانم و کچ بەو شێوەیە بازاڕێك بۆ خۆی پەیدابکات دواجار بەهەردوو شێوە (ڕەگەزی مێ) ناشرین دەکرێن .
لایەنی سێکس و بابەتی هۆشیاری سێکس وبەرنامەی پۆڕنۆو لە (راگەیاندنی بینراو-تەلەڤزیۆن) لەزۆربەی وڵاتانی پێشکەوتوونا پێشکەوتوو هەیە بەڵام بەیاساوڕێساوسانسۆروئاستی رۆشەنبیری کۆمەڵگەوئەتەکێکێتی میدیایی حکومەت خۆی بەرپرسیاردادەنێت بابەتی فێلمی سێکس وبەرنامەی رۆشەنبیری سێکسی و بابەت و بەرنامەی مۆدێرن بەشێکە لە ژیانی تاکەکان ,لەش و لاری رووت و جل وپۆشاکی سەرنجراکیش وسەردەمی هەموو کاتێك مانایی (میدیاوبەرنامەی مۆدیرن) ناگەیەنێ.
بەکارهێنانی خانمان وکچان (ڕگەزی مێ) لە راگەیاند بەتایبەت(راگەیاندنی کوردی) بۆتە دیاردە گەر خانم وکچی جوان وسێکسی نەبێ راگەیاندنە بینراوەکەی (تەلەڤزیۆن) نەکەس سەیری دەکات نە داهاتێکی مادی باشی دەبێت! هۆکاری سەرەکی ئەم دیاردەی ناشرینکردنی (میدیا) دوورخستنەوەی لەکاری پیشەیبوونی وەك (میدیا) گرووپێك لەپارەداروبازرگانن و عەقڵیەتێکی پیاوسالاریە وەك مادەوکاڵا سەیری (رەگەزی مێ) دەکەن ریکلامی پێدەکەن بۆ رازاندنەوەوئارایشتکردنی راگەیاندن, خانمان و کچانیش هۆکاری ئەمەن بەڵام باری دارایی خراپ وکەمدەرامەتی پەلکێشیان دەکات بۆ ناو راگەیاندن ئامادەی هەموو کارێك بن لەپێناوپارە, تەنانەت خانم و کچ هەیە تەنیا بۆ خۆ نیشاندان کە جوان و سێکسیە تاکو شوو بکات یان هاوڕێیەك پەیدابکەن راگەیاندنی (بینراو) لە هەرێمی کوردستان بۆتە شوێنی پیشاندانی خانم و کچی جوان هەموو تاکی ناو کۆمەڵگە

هەست بەوە دەكات يەكسەر هەست بەلايەنى جوانى و لەش ولار جوانى دەكەى هيچ سوود لە ناوەرۆكى بەرنامەكە نابينى كەلەبنەرەتدا بێ ناوەرۆكە لەخزمەت رۆشەنبيركردن و هۆشيارى كۆمەڵگە نين بێ سانسۆروسنووربەزێن وراگەياندنێكى بێ شەرمە !راگەياندنى (بينراو) لە هەرێمى كوردستان (راگەياندنێكى سێكسيە) نيشاندانى لەش ولارى خانمان و كچان جلوبەرگ وپۆشاكى گرانبەهاوسەرنجراكێش تاكى بينەر لايەنى سێكسى دەورووژێ لە منداڵێكى تەمەن پێنج ساڵى تا زەلامێكى خەفتا ساڵى خێزان وكۆمەڵگەى كوردى فێرى هيچ ناكات كاريگەرى لەسەر پەروەردەوفيركردنى نەوەى داهاتوو دەكات , لەم روانگەوە ئەركى سەرەكى حكومەتە بۆ سنورردانان و سانسۆر بۆ ئەم (ميديا) بێ سەوبەرانەومەبەستدارانە بێتەوە سەر رێگايى ڕِاستەقينەى ميدياى پرۆفيشناڵ و وەك دەسەڵاتى چوارەم كارى خۆى بكات نەوەك راگەياندنى بێ شەرم وسنووربەزێنى مۆرالى كۆمەڵگە.

هەر وەكو خۆر … شيعر: كاوە عوسمان عومەر

بێئاگابووى لە خەمى من
لە و ڕۆژانەى هەر وەكو خۆر،،
كڵپەى ڕۆحم ئەڕژايە خوار،،
كام گوڵ هەيە لە شەوانى…
زريان و تۆفان،،
نەمهێنا بێ بۆ سەر لێوت،،،
كام شەپۆلە سرک و بزێو..
نەمكرد بێتە نمەى چاوان،،
تۆ برينێكى قووڵ و….
بەزامى لەسەر دڵم،،
تا دوور ئەبى بەسۆترى،،،
وەک ڕۆحكێشان،،
وەک حەزى لم …
بۆ تاوێكى پايزانەى،،
تەرزە و باران.

مووبەکردن لەناو منداڵان لە قوتابخانەدا… ڕێزا شوان

لە زمانی کوردیدا، هەموو ئەم وشانە (مووبەکردن، کەڵەگایی کردن، ملهوڕی کردن، خۆسەپاندن، خۆزاڵ کردن، شەڕانگێزی، زۆربەهێنان، خۆڕادان، چەقاوەسوویی کردن) گەر یەک مەبەستیش نەگەیەنن، بەڵام واتا و مەبەستەکانیان لەیەکەوە زۆر نزیکن. هەموویان بۆ ڕەفتار و هەڵسوکەوتی ناپەسەند و نەخوازراو بەکاردەهێنرێن. زیاتریش وشەی (مووبەکردن) و (کەڵەگایی کردن) و (شەڕانگێزی) باون و بەکاریان دەهێنین.

وشەی مووبەکرن، بەرانبەر بە هەردوو وشەی (موبینگ) و (بیولینگ) ی زمانی ئینگلیزی و بەرانبەر بە وشەی (التنمر) ی زمانی عەرەبییە.. خوێندنەوەی ئەم نووسینەمان گرنگی و سوودێکی زۆری بۆ دایکان و باوکان و مامۆستاکان هەیە.

مووبەکردن چییە؟

مووبەکردن یا کەڵەگایی کردن، ڕەفتار و هەڵسوکەوتێکی دزێو و ناپەسەند و نەخوازراوی توندوتیژی و شەڕانگێزی و دوژمنکارییە. بەکارهێنانی توانا و هێزە. خۆڕادان و خۆدەرخستن و زۆرداری و زۆرلێکردن و خۆسەپاندن و خۆزاڵکردن و هەراسان کردن و بێزارکردن و دەستدرێژی کردن و گەچەڵکردن و شەڕپێفرۆشتن و تەنگپێهەڵچنین و هەڕەشەکردن و ترساندن و تۆقاندنی کەسێک یان کەسانێک، لە لایەن کەسێک یا کەسانێکی مووبەکارەوە. کە بە ئەنقەست بە مەبەستی زەبر و ئازاردانی جەستەیی و دەروونی کەسێک یا کەسانێکی مووبەلێکراو (مووبە بە سەرکراو).

مووبە کردن ئەوە دەگەیەنێ، کە ناهاوسەنگی و نابەرانبەرییەک لە هێز و لە توانای کەسایەتیدا، لە نێوان مووبەکار و مووبەلێکراودا هەیە.. مووبەلێکراوان بە زۆری کەم توانا تر و کە بێهێزترن لە ڕووی جەستەیی و دەروونییەوە. بۆیە مووبەکاران ئەم ناهاوسەنگی و نابەرانبەرییە دەقۆزنەوە و کەسانێک هەڵدەبژێرن، کە بە دەسەڵاتن و بێ هێزن، یا تا ڕادەیەک ترسنۆکن و لە توانایاندا نییە، بە زارەکی یا بە جەستەیی بەرگری لە خۆیان بکەن ڕووبەڕووی

مووبەکاران ببنەوە.
کەواتە مووبەکردن، شێوەیەکە لە شێوەکانی شەڕانگێزی و توندوتیژی و خراپەکاری و ئازاردانی جەستەیی و دەروونی مووبەلێکراو لە لایەن مووبەکارەوە. مووبەکردن کێشەیەکی توندوتیژی زۆر مەترسیدارە، دوژمنایەتی و تۆڵەسەندنەوەی لێدەکەوێتەوە. بە دیاردەیەکی وێرانکاری ناودەبرێ، کە کاریگەری و کارەساتی نەرێنی جەستەیی و دەروونی بەسەر کەسی مووبەلێکراو دەهێنێ. تا ئەو رادەیەی هەندێ جار مووبەکردن دەبێتە هۆی خۆکوشتن. گەر بەتوو بە زوویی بەری لێ نەگیرێ و چارەسەر نەکرێ. ئەنجامی کێشەکانیش زیاتر گەورەتر و مەترسیدارتر و قووڵتر دەبنەوە، دوور نییە کە کۆنترۆڵ نەکرێن و کارەساتی نەخوازراویان لێبکەوێتەوە.
لە ئەمڕۆدا، بە تایبەتی لە وڵاتانی هەژار و بێکاریدا، لەو وڵاتانەش کە ئاژاوە و شەڕ و ئاسایش و سەقامگیرییان تێدا نییە و یاسا و دادگاکانیان بێ دەسەڵاتن، چەندین گرووپی چەکداری و مووبەکار و باڵتەچی و مافیا و پیاوکوژ و جەردە و ڕێگر و دز و درۆزن و زۆردار و رفێنەر و دەستدرێژیکەر و کۆمەڵگا هەن و بڵاوبوونەتەوە. گرووپە ئیسلامییە بێڕەوشت و نامەرد و تیرۆریستەکانیش لە ریزبەندی پێشەوەی ئەم ستەمکارانە دان. کە ستەمێکی زۆر لە خەڵکی دەکەن و پارەیان لێوەردەگرن، منداڵ و گەنج و کچان بە بارمتە بەندەکەن و داوای پارەیەکی زۆر دەکەن بۆ ئازادکردنیان، ئەگینا دەیانکوژن. هەڕەشە دەکەن و ترس و تۆقینیان خستوونەتە ناو خەڵکییەوە. هەموو ئەم رەفتارە قێزەونانە و نامەردیانە، دەچنە بواری مووبەکردن و زۆرداری وکۆمەڵگایی کردنەوە.
مووبەکاران هەمیشە لە ڕێی سیاسەتی ترساندن و تۆقاندن و هەڕەشەکردنی راستەوخۆ یا ناراستەوخۆ، کەسانی تر هەراسان و بێزاردەکەن و ئازاری جەستەیی و دەروونیان دەدەن. لەوانەیە تووشی گرفت و نەخۆشی دەروونی ترسناک و درێژخایەنیان بکەن.
مووبەکردن لە گەلێ شوین دا هەیە، لە قوتابخانە، لە فەرمانگاکان، شوێنی کارکردن، لە شەقامەکان، لە زانکۆکان، لە یانەکان، لە یاریگاکان، لە گەلێ شوێنی دیکەدا.
باسکردن و لێکۆڵینەوە لە مووبەکردن و لە جۆرەکانی و لە ئاکامەکانی، باسێکی فرە لایەنە و قسەی زۆر هەڵدەگرێ و بە نووسینی چەندین پەرتووکیش کۆتایی نایەت. ئەوەی ئەمە لەم نووسینەماندا مەبەستمانە، مووبەکردنە لەناو منداڵان دا، بە تایبەتیش لەناو قوتابیانی قۆناغەکانی قوتابخانەی بنەڕەتی دا. کە بە (مووبەکردنی قوتابخانەیی) ناودەبرێ. کە بووە باسی ئەم

سەردەمە و گەلێ لایەنی سەرقاڵی کردوون.. بە دەگمەن نووسەران پسپۆڕانی کوردمان لە بواری پەروەردەی منداڵان دا، ئاوڕیان لە دیاردەی مووبەکردن داوەتەوە. کە لە قوتابخانەکانی کوردستان دا، بووە بە دیاردەیەکی زەق.

پێناسەی مووبەکردنی قوتابخانەیی:

زانای بە ناوبانگ، پسپۆڕی دەروونناسی منداڵان (دان ئەلۆیس) ی نەرویجی، کە بە باوکی دامەزراندنی لێکۆڵینەوە دەربارەی (مووبەکردن لە قوتابخانەکان) دادەنرێ.

(ئەلۆیس) بەم شێوەیە پێناسەی (مووبەکردنی قوتابخانەیی) دەکا، کە بریتییە لە:

“ڕەفتارێکی نەرێنی بە ئەنقەستە، لە لایەن قوتابییەکەوە یا زیاتر، بە ئازاردانی قوتابییەکی تر. کە بە درێژایی کات ئەنجام دەدرێ و چەند بارە دەبێتەوە. دەکرێ ئەم ڕەفتارە نەرێنییانە بە وشە بن، وەکو: هەڕەشە، گاڵتەپێکردن، جنێودان. دەکرێش بە ئازاردانی جەستەیی بن، وەکو: لێدان، پاڵنان، شەق تێهەڵدان. یان بەبێ بەکارهێنانی وشە یا لێدانی جەستەیی، وەکو: مۆڕەکردن، چاولێزەقکردنەوە، ئاماژەکردنی ناشیرینی بە ئەنقەست، بە ئەوەی لە کۆمەڵەکەی دایبڕێ یا بە ڕەتکردنەوەی وەڵامی ئارەزووی”

مووبەکردن، ڕەفتارێکی تازە نییە، هەر لە کۆنەوە، لە ناو منداڵانی قوتابخانەکان و گەڕەکەکاندا هەبووە. بەڵام لە ئەمڕۆدا ئەم دیاردەیە بە شیوەیەکی مەترسیدار سەری هەڵداوە و تەشەنەی کردووە و سنووری سروشتی بەزاندووە و ئەنجامی خراپی لێکەوتۆتەوە. نیگەرانی و ترس و دڵەڕاوکێ خستۆتە دەروونی دایکان و باوکانەوە.

لێکۆڵەری دەروونناسی ئینگلیزی (کەی) لە ساڵی (٢٠٠١) دا، لێکۆڵینەوەیەکی دا لەژێر ناوی (مووبەکردن لە قوتابخانەکان) دا ئەنجام داوە، بۆی دەرکەوت کە ساڵانە (١٦٠) هەزار قوتابی بە هۆی مووبەکردن و ئازاردانی جەستەیی و دەروونییەوە، لە لایەن هاوڕێکانیان و مامۆستاکانیانەوە، وازیان لە خوێندن و لە قوتابخانە هێناون.

لە ئەمڕۆدا مووبەکردن و کەڵەگایی و یاخیبوون و سەرپێچیکردن، بوونەتە کێشەی زەقی ڕەفتاری و ڕەوشتی و دەروونی قوتابیان لە زۆربەی قوتابخانە بنەڕەتییەکان و ئامادەییەکان دا. ئاکام و شوێنەواری نەرێنییان لە دەروونی قوتابیان دا جێهێشتوون و کارتێکردنێکی خراپیان لەسەر پرۆسەی فێرکردن و خوێندن لە

قوتابخانەکان دا هەیە. گەیشتوونەتە ئەو رادەیەی کە سنووری ڕێزی پێویستیان، لە نێوان قوتابی و مامۆستادا بەزاندوون. پێشێلی یاساکانی قوتابخانەیان کردوون. قوتابیان قسەی ناخۆش دەکەن و دەمدرێژی دەکەن وزۆر لە رووی مامۆستاکان و دایکان و باوکانیان هەڵدەگەڕێنەوە. مەبەستیشمان لە زۆرینەی قوتابیان و مامۆستایان نییە، بەڵکو لە کەمینەیە.

جۆرەکانی مووبەکردن:

مووبەکردنی قوتابخانەیی گەلێ جۆر و شێوەی نەخوازراویان هەیە، کە دەکرێ قوتابی مووبەکار بەرانبەر بە قوتابییەک یا زیاتر بیکا.. گەر مووبەکردن بەرانبەر بە یەک قوتابی ئەنجام بدرێ (مووبەی تاکەکەسی) یە. بەڵام گەر مووبەکردن لە لایەن کۆمەڵێکی مووبەکارەوە ئەنجام بدرێ (مووبەی گەلەکۆمەیی) یە. ئەمانە هەندێکن لە جۆرەکانی مووبەکردن:

١ـ مووبەکردنی زارەکی: بە ئازاردانی دەروونی قوتابی مووبەلێکراو، وەکو وتنی هەر شتێکی نەخوازراوی ناخۆش و ناشیرین، بە هەست بریندارکردن و ئازاردانی دەروونی قوتابی مووبەلێکراو، بۆ نموونە: گاڵتەپێکردن، تەوس و تانە و تەشەر توانج و پلار لێگرتن، لاساییکردنەوە، جنێودانی ناشیرین، هاوارکردن و قیژاندن بەسەریا، لێنانی ناوی ناتەرە، ناوزڕاندن، فەرمان بەسەرکردن، فیکەلێکردن، قسە بۆ هەڵبەستن،...هتد.

٢ـ مووبەکردنی جەستەیی: ئازاردانی جەستەیی قوتابی مووبەلێکراو، وەکو: لێدان، پاڵپێوەنان، پاشەقولگرتن، شەق لێدان، مشتەکۆڵە، گوێ راکێشان، قژ راکێشان، نوقرچ لێگرتن، شینکردنەوەی گیان، بریندارکردن یا رووشاندنی دەموچاو و دەستەکان، ئاماژە پێدان بە شێوەیەکی دزێو و ناشیرین، مۆڕەلێکردن، چەمۆڵە لێنان، زمان لێدەرکردن، تف لێکردن، بردن و داگیرکردنی شتەکانی قوتابخانەی یا تێکدان و شکاندن و دڕاندن و فڕێدانیان، ، دەستدرێژی کردنەسەر، جلوبەرگ دڕاندن، پارە لێساندن،...هتد.
هەندێ جار مووبەکاران بە (گەلەکۆمەیی) ئازاری جەستەیی و دەروونی مووبەلێکراو دەدەن.. بۆ نموونە پێکەوە لێی دەدەن و پێکەوە گاڵتەی پێدەکەن و پێکەوە هەی های لێدەکەن و چرتی بۆ لێدەدەن و پێی پێدەکەنن. یان لەبەرچاوی هاوڕێکانی بزی پێوەدەکەن، ڕێز و کەسایەتی و شکۆی دەشکێنن و هەستی بریندار دەکەن.
٣ـ مووبەکردنی کۆمەڵایەتی: ئەو ڕەفتارە ناشیرینانەی مووبەکار بەرانبەر مووبەلێکراو دەیکا، وەکو: سووکردنی و رسواکردنی،

ناوزڕاندنی ناوبانگی خێزانەکەی، ناولێنانی ناتۆرە، دوورخستنەوەی لە هاوڕێکانی، دەرپەڕاندنی لە گروپە چالاکییەکان، بچڕاندنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی، بڵاوکردنەوەی دەنگۆی هەڵبەستراوی خراپ لە سەری.

٤ـ مووبەکردنی ئەلیکترۆنی: بە (تەلەفۆن و ئینتەرنێت) لەم جۆرە مووبەکردنەدا، مووبەکار بۆ ئازاردانی مووبەلێکراو، تەکنەلۆژیا بەکاردەهێنێ، وەکو تەلەفۆن و ئینتەرنێت بۆ نموونە: ناردنی نامە و کۆمێنت و جوێن و هەڕەشە، بە تەلەفۆنەکەی یا لە رێی ئیمایلەکەیەوە، یا بڵاوکردنەوەی وێنە و قسەی ناشیرین لە فەیسبووکدا،…هتد.

٥ـــ مووبەکردنی سێکسی: ئەم دیاردەیە، رەوشتێکی مەترسیدار و قێزەوەنی ناو کۆمەڵە و لەوانەیە بگاتە رادەی تاوان، ئازارێکی زۆری دەروونی مووبەلێکراو دەدا، دەشێش دوژمنایەتی و تۆڵەسەندنەوە و کوشتنی لێبکەوێتەوە. دەشێش کەسانێکی بێتاوانیش ببنە قوربانی، کە نە لە نزیک و نە لە دوورەوە، پەیوەندیان بەم کارەساتەوە نەبێ.

٦ـ مووبەکردنی رەگەزپەرستی: مووبەکردنێکی ترسناکە، کە بە هۆی جیاوازی نەتەوەیی یا بە هۆی جیاوازی رەنگی پێستەوە، مووبەکارانی رەگەزپەرست، ئازاری جەستەیی و دەروونی، قوتابیانی ناسنامە جیاوازی نەتەوەیی یا رەنگ پێستی دەدەن.

هۆکارەکانی مووبەکردن:

یا راستر وایە بڵێین، چی وا لەمنداڵ دەکا، کە ببێ بە مووبەکار؟ چونکە مووبەکردن رەوشتێکی سروشتی نییە و دیاردەیەکی بە ماوەی رەمەکیش نییە. بە کورتی و بە چڕی لەم خاڵانەدا، هۆکارە سەرەکییەکانی تووشبوون، بە مووبەکردن و شەڕانگێزی و دوژمنکاری و کۆمەڵگایی دیاری دەکەین:

١ـ هۆکاری سیکۆسۆیلۆژی: بە زۆری مووبەکاران لە ناو ئەو خێزانە هەژارانەدا هەڵدەکەون، کە کێشەی ئابووری و بێکارییان هەیە و پشتگوێ خراون و لە زۆر خزمەتگوزاری بێبەشکراون. لە سایەی دۆخێکی سۆسیۆلۆژی دا، کە مەودایەکی فراوانی جیاوازی، لە نێوان توێژە کۆمەڵایەتییەکاندا هەیە. لە بارەی سایکۆلۆژیشەوە، بە زۆری مووبەکاران، بە تایبەتیش سەرکردەکانیان، کەسایەتی بەهێزن و لە کەسانی سیکۆپاتی دژ بە هەمووانن، دڵڕەق و بێوژدانن، سۆز و بەزەییان بە کەسدا نایەتەوە.

مووبەکاران بە زۆری گروپی مافیا پێکدەهێنن، یا دەچنە پاڵ ئەو گروپانەی کە هەن.

٢ـ هۆکاری پەروەردەیی: فەرامۆشکردن و پەراوێزکردنی منداڵ، هەڵەیەکی گەورەیە و زیانێکی زۆری هەیە، هەندێ لە دایکان و باوکان بە هۆی سەرقاڵییان بە کارکردنەوە، وەکو پێویست منداڵەکانیان پەروەردە نەکردوون و ئاگایان لە ڕەفتارەکانیان نییە، لۆمەش دەخەنە سەر مامۆستایان و پەروەردەکارانی ماڵەکانیان. پەراوێزکردن و بە هەند نەزانینی منداڵ، هۆی سەرەکین بۆ دروستبوونی کەسایەتییەکی نادروست و ناسروشتی منداڵ. بە وەرگرتن و فێربوونی ڕەفتار و ڕەوشتی چەوت و هەڵە، بە خۆدەرخستن و خۆسەلماندن، بە شێوە و شێوازێکی ناڕاست و نادروست.

٣ـ هۆکاری قوتابخانەیی: لە ئەمڕۆدا، لە زۆربەی قوتابخانەکاندا، توندوتیژی و ناکۆکی لە نێوان قوتابیان و مامۆستاکان، دوو هێندەی پێشتر بوونە، بەشێک لە مامۆستایان نابەڵەدن لە پەروەردەی نوێی منداڵان دا، تا ئەمڕۆش بە شێوازێکی کلاسیکی ڕەق و توندوتیژ مامەڵە لەگەڵ قوتابییەکانیان دەکەن. بەشێکیش لە قوتابیان سنووری ڕێزیان بەزاندوون لە رووی مامۆستاکانیان هەڵگەڕاونەتەوە و دەمدرێژی دەکەنە سەریان.

٤ـ پەروەردەکردنێکی سەقەت: بە داخەوە کە هەندێ لە دایکان و باوکان، شانازی بە ڕەفتاری دوژمنکارانە و کەللەگایی و زاڵبوونی منداڵەکانیانەوە دەکەن، ڕەفتارەکانیان دەخەنە ریزبەندی کەللەمەردی و ئازایەتییەوە.. وای دادەنێن کە منداڵەکانیان دەتوانن ببن بە سەرکردەی منداڵانی تر و زاڵببن بە سەریان دا. گەر لە قوتابخانەدا تووشی کێشەیەک بوون، داکۆکی لە ڕەفتارە هەڵەکانی منداڵەکانیان دەکەن. هانیان دەدەن و پیان دەڵێن:"ئەوەی دەرزییەکی پیاکردن.. ئێوە ژەژنێکی پیا بکەن".
ڕۆژێ لە دیمانەیەکدا لە یەکێک لە کەناڵە تەلەفزیۆنەکانی کوردستان دا، گوێم لە قسەیەکی سەیری مامۆستایەکی باخچەیەکی منداڵان بوو، کە وتی:"منداڵێکی کوڕ هەموو ڕۆژێک لە منداڵێکی کچی دەدا، بانگی دایکی کوڕەکەمان کرد و تێمان گەیاند، کەچی دایکی کوڕەکە، زۆر بە ئاساییەوە وتی:"قەیچیکە با لە ئێستاوە لێی بدا و زاڵبێ بە سەریدا، ئەو کچە ئامۆزای خۆیەتی، بژێ و بمرێ هەر بۆ کوڕەکەمە" سەیرە کە دایکێک جیاوازی دەکا و پشتگیری لە کوڕسالاری و لە ئامۆزاسالاری و لە ستەم و سەرکوتکرنی کچ ێکی ساوا دەکا، نە کوڕەکەی و نە کچەکەش، نازانن کە هاوسەرگیری چییە و داهاتووش چییە، بەو شێوە نادروستە وەڵامی گلەیی و گازندەی مامۆستاکەی دایەوە. بە داخەوە تا ئەمڕۆش ئەم ئەقڵییەتیە

کۆنەپەرستی و عەشایرییە ساڵەژ نەبووە.
٥ـ کەمی بڕوا و متمانە بەخۆنەبوونی منداڵان: گەلێ لە منداڵان کێشەی بڕوا و متمانە بەخۆنەبوونیان هەیە. یا خۆیان بە کەم دەزانن. ئەمەش بە نەزانینی دایکان وباوکان و بە پەروەردەکردنی نادروستی منداڵەکانیان دەگەڕێنەوە. لە منداڵییەوە وا منداڵەکانیان ڕانەهێناون کە متمانە و بڕوایان بە خۆیان هەبێ و بتوانن پشت بە تواناکانی خۆیان ببەستن و خۆیان ڕووبەڕووی کێشە و گرفتەکانیان ببنەوە. بۆیە دەبینین هەندێ لە منداڵانی مووبەکار، دەیانەوێ هێز و توانای خۆیان دەربخەن و خۆیان بسەلمێنن و سەرنجی کەسانی تر بە لای خۆیاندا ڕابکێشن، گەر لەسەر شانی منداڵانی دیکەش بێ.
٦ـ توندوتیژی خێزانی: نەبوونی خۆشەویستی و ڕێز و ڕازیبوون لەناوخێزاندا، یا شەڕ و هەرا و ناکۆکی و ئاژاوە و ناڕێکی ناو خێزاندا، کاریگەرییەکی زۆری نەرێنی لەسەر منداڵان هەیە. لە ئەمڕۆ و لە داهاتووشدا ڕەنگدانەوەی خراپیان دەبێت. لایەکی کێشەوە منداڵەکانیان بە ڕازی بوونی (قەناعەتکردن) بە ئەوەی هەیانە ڕانەهێناون. بە ئەوەی ئیرەیی بە هاوڕێکانیان نەبەن کە لە خۆیان باشتر و داراترن، یا لە قوتابخانەدا ئاستێکی زیرەکی بەرزتریان هەیە و نومرەی بەرزتر بە دەست دەهێنن. گەر قوتابییەک ئیرەیی بە قوتابییەکی هاوڕێی بەرێ. لەوانەیە مووبە بکاتە سەری و ئازاری جەستەیی و دەروونی بدا، بە زارەکی هەستی بریندار بکا. بۆ نموونە: کە کچە قوتابییەکی هاوڕێی، قژەکەی بۆیە کردووبێ و ستایلێکی جوانی بە قژەکەی دانابێ، ئەم ئیرەیی پێ دەبا و لەوانەیە مووبە بکاتە سەری و قژەکەی تێک بدات.
٧ـ لەخۆبایی بوون: زیادەڕۆیی لە نازپێدانی منداڵ، وای لێدەکات کە لەخۆی بایی بێت و ڕێز لە هەست و ڕای جیاوازی کەسانی دیکە نەگرێت. لە قوتابخانەشدا وا هەست دەکات لە هەموو هاوڕێکانی زیاترە و باشترە، پۆز لێدەدا و مووبە بەسەر هاوڕێکانی دا دەکا، واش ڕانەهاتووە، کە گلەیی و ڕەخنە قبووڵ بکا یا بەخۆیدا بچێتەوە و هەڵەکانی ڕاست بکاتەوە. دەبێتە (کەسایەتییەکی نەرگزی) خۆپەرستی کەسنەویست.
٨ـ هۆکاری یارییە ئەلیکترۆنییەکان: یا دەتوانین بڵێین هۆکاری شۆڕشی تەکنەلۆژیا، لە ئەمڕۆدا لە بەشی هەرە زۆری ماڵەکاندا، بەجگە لە تەلەفزیۆنی ڕەنگاوڕەنگ چەندین ئامێری مۆدێرزمی ئەلیکترۆنی یاریکردنی منداڵان هەن. منداڵ هەمیشە حەزدەکا، کە لاسایی پاڵەوانە سەرکێشە لە توانابەدەرەکانی ئەو فیلمانە بکاتەوە، کە خوویان بە سەیرکردنیانەوە گرتوون،

فیلمەکانیش بەرنامەداڕێژراون، بە زۆری لەسەر چەمکی سەرکێشی و پشتبەستن بە هێزی خەیاڵی لەتوانا بەدەر و سەرکەوتن و زاڵبوون بەسەر نەیاران دا کۆتاییان دێ. منداڵان لە ڕێی نمایش و بینینی، فیلم و سیدییەکانیان ئەم سەرکێشیانە دەبینن. کە بە زۆری توندوتیژی و شەڕ و زاڵبوونیان لەخۆگرتوون. منداڵان ئەو توند و تیژییانە بە هێزێکی خۆشی و رابواردن دەزانن. بە هەمان شێوە لە قوتابخانەکان دا، لەگەڵ کەسوکار و هاوڕێکانیان دا، لاسایی سەرکێشی و ڕەفتارەکانی پاڵەوانەکانیان دەکەنەوە.
لێرەدا ڕۆڵی دایکان و باوکان ئەوەیە کە چاودێری منداڵەکانیان بکەن و بزانن کە سەیری چی بابەتێک دەکەن، ئەو فیلم و بەرنامانە پەروەردەییانەیان بۆ هەڵبژێرن و دەستنیشان بکەن، کە یارمەتییان دەدەن بۆ ڕاستکردنەوەی هەڵەکانیان و بۆ چاندنی ڕەفتاری جوان و ڕەوشتی بەرز و بۆ پەیوەندی هاوڕێتی و دڵسۆزی، بۆ هاوکاری چاکەخوازی.
٩ـ مووبەکاران منداڵانی لاواز هەڵدەبژێرن: مووبەکاران بە زۆری مووبە دەکەنە سەر ئەو منداڵانەی کە لە خۆیان لە رووی جەستەیی و دەروونییەوە لاوازتر و بێ هێزترن. دەرقەتیان نایەن و توانای رووبەڕووبوونەوە و بەرگری کردن لە خۆیان نییە.
بۆیە پێویستە منداڵ فێری زمانی جەستە ببێ، کە فاکتەرێکی گرنگە لە گوزارشتکردن لە باوەڕ و متمانە بەخۆبوونی منداڵ. چونکە متمانە بەخۆبوون قەڵغانێکە، کە خاوەنەکەی لە گرفت و بەسەرهاتەکانی ڕۆژگار دەپارێزێت. پێویستە منداڵەکانتان وا فێربکەن، کە لەبەردەم نەیاران و مووبەکاران دا، سەریان دانەگرن و شانیان شۆڕنەکەن و گز و مات نەبن.. بە ترس و بە چۆکەڕەکردن لێیان، چاویان ببڕنە ناو چاوەکانی مووبەکەران و وا خۆیان پیشان نەدەن، کە داماو و بێ دەسەڵاتن و بێ هێزن و هیچیان لەدەست نایا.
پێویستە ئەوەش بزانین، کە مووبەکاران خۆشیان، بەزۆری قوربانیی مووبەکردنن، بە منداڵی مووبەکراوتە سەریان و توندوتیژیان بەرانبەرکردوون و ئازاری جەستەیی و دەروونیان چەشتوون. لەبەر ئەوەی کە هیچ چارەسەرێکیان بۆ نەکردوون، لەوانەیە ئەو ستەمەی لێیان کراوە، بووبێ بە بیرەوەرییەکی تاڵ و بە گرێ کوێرەی دەروونییان. دەیانەوێ تۆڵەی خۆیان بکەنەوە و داخی دڵی خۆیان بە کەسانێکی بێ تاوان و بێ دەسەڵات بڕێژن.

نیشانەکانی قوتابی مووبەلێکراو:
دایکان و باوکان، لە ماڵەوە و لە قوتابخانەدا، دەتوانن بە وردی تێبینی ئەو گۆڕانکارییە نائاساییانە بکەن، کە لە

رەفتار و رەوشتی قوتابییەکانیان دا سەریان ھەڵداون و دەرکەوتوون. سەرەرای دەرکەوتنی ھەندێ لە نیشانەکان، کە بەڵگەن و ئەوە دەگەیەنن، کە منداڵەکەیان یا قوتابییەکەیان، مووبەی لێکراوە و بۆتە قوربانی ئەم دیاردە نەخوازراوە. بە کورتی ئەمانە ھەندێکن لە نیشانەکانی منداڵ□ی مووبەلێکراو.

١ـ دابەزینی ئاستی خوێندن و ئاکادیمی قوتابی مووبەلێکراو، ھاتنە خوارەوەی نومرەکانی، کەم ک□ش کردنی، بە باشی جێبەجێنەکردنی ئەرکەکانی قوتابخانەی.

لە لێکۆڵینەوەیەکی پراکتیکی دا، کە زانکۆی (فەرجینیا)ی ئەمریکی ئەنجامی داوە، بۆیان دەرکەوت، کە ئەو منداڵ□انەی لە قوتابخانەیەکدا کە ژینگەیەکی سەختی توندوتیژی تێدایە، لە تاقیکردنەوە گشتییەکان دا، نومرەی نزمتر بە دەست دەھێنن، بەراورد بەو منداڵ□انەی کە لە قوتابخانەیەکدان بەرنامەی دژە مووبەکردنیان ھەیە.

٢ـ ئارەزووی تەنیایی و گۆشەگیری و تەریکی و تێکەڵ نەبوون دەکا، لە ھاوڕێکانی و کەسوکاری، لە ماڵەوە و قوتابخانەدا، لێیان دوور دەکەوێتەوە.

٣ـ متمانە و بڕوای بە خۆی و بە ھەموو ئەوانەشی کە لەدەورو بەری دان نەماوە.

٤ـ گەر مووبەکردنە بۆ سەری، جەستەیی بووبێ، شوێنی لێدان بە جەستەیەوە دیارە. وەک و: شینبوونەوە، سووربوونەوە، ئاوسان، رووشاندن و برین لەسەر دەموچاوی یا لەسەر دەستەکانی دیارن و بەڵگەن بۆ ئەوەی کە لێیان داوە.

٥ـ ئارەزووی خواردن ناکا و نایاتە سەرخوانی نانخواردن، کێشیشی دابەزیوە.

٦ـ بێزاری پێوە دیارە، رووگەشی و رووخۆشی و خۆشی و خەندە و پێکەنینی نەماوە.

ھەناسەی قووڵ ھەڵدەکێشێ، ھەست بەوە دەکرێ کە کێشە و گرفتێکی دەروونی ھەیە.

٧ـ کەرەستە و پێداویستییەکانی و شتەکانی قوتابخانە و بابەتەکانی یاری پێکردنەکانی ون دەبن و زۆر جاریش پارەکانی دیارنامێنن.

٨ـ بەشداریی لە چالاکییەکانی قوتابخانەدا ناکا، حەزیش ناکا بچێ بۆ قوتابخانە.

٩ـ بایەخ بە رووخساری و بە خۆجوانکردن و بە رێک و پێکی جلوبەرگەکانی نادا.

١٠ـ تووشی خەوزڕان و کەمخەوی و خەونبینی ناخۆش و راچلەکان بووە، دیۆ و درنج و مێردەزمە و دەعبای ئەفسانەیی ترسناک دێنە بەرچاوی

و لە خەو رادەچەنێ.

١١ـ هەمیشە دەترسێت کە بە تەنیا بچێت بۆ قوتابخانە و بە تەنیا بگەڕێتەوە بۆ ماڵ.

١٢ـ زۆر لە قوتابخانە دوادەکەوێ یا ناچێ، درۆ و بیانووی هەڵبەستراو بۆ نەچوونی بۆ قوتابخانە دەهێنێتەوە، حەزیش ناکا باسی خوێندن و قوتابخانەی لێ بپرسن.

١٣ـ لە سیمایدا، دەردەکەوێ کە ترسێکی بێپاساوی هەیە و گرفتێکی گەورەشی هەیە.

١٤ـ تووڕە و توندوتیژە و زۆر دەگری، خوو و ڕەفتارەکانیشی گۆڕاون و ئاسایی نین.

١٥ـ زۆر جاریش لە ئەنجامی ترس و دڵەڕاوکێ دا، بە خۆنەویستی میز بە خۆیدا دەکا.

١٦ـ کە لە پڕێکدا نامەیەک بە تەلەفۆنەکەی یا ئیمایلەکەی بۆ، تێکدەچێ، لەوە دەترسێ، کە مووبەکاران هەڕەشەیان لێکردووبی یا قسەی ناشیرینیان بۆ نووسیبێ. ئەمە بەڵگەیە بۆ ئەوەی، کە منداڵەکەتان مووبەی ئەلیکرۆنی دەکرێتە سەری.

١٧ـ دووچاری خەمۆکی و کەم دوویی بووە، زیاد لە پێویست هەست بە خەمباری دەکا.

١٨ـ ئارەزووی گوێگرتنی لە موزیک و گەرانی نییە و سەیری تەلەفزیۆنیش ناکا. زۆریش داغە لەدڵدا و خەیاڵ دەیباتەوە.

١٩ـ لە کاتی قسەکردن و گفتوگۆدا، بە تووڕەیی و گرژییەوە لەگەڵ بەرانبەرەکەی دا قسە دەکا. زووش قسەکانی دەبڕێتەوە.

٢٠ـ بیر لە تۆڵەکردنەوە لەو قوتابییە یا ئەو قوتابییانە دەکاتەوە، کە مووبەیان کردەنەتە سەری و هۆکاری ئازارکێشانەکەین. گەر توانای تۆڵەکردنەوەشی نەبێ و کەسوکاری بە کێشەکەی نەزانن و بە زوویی چارەسەری پێویستی کێشەکەی نەکەن. دەشێ لەوە زیاتر بەرگەی ئازارە دەروونییەکەی نەگرێ و بیر لە خۆکوشتن بکاتەوە.

چارەسەرییەکانی مووبەکردن:

بۆ پارستنی منداڵەکانتان لە مووبەکردن، یا بۆ ئەوەی کە نەبنە مووبەکار، بە کورتی باس لە هەندێ خاڵی گرنگ دەکەین، کە یارمەتیدەرن بە دایکان و باوکان و بە مامۆستاکان، بۆ لەناوبردن و چارەسەرکردنی دیاردەی مووبەکردنی نەخوازراو:

١ـ پەروەردەکردنی منداڵان لە دۆخێکی سروشتی و تەندروستی دوور لە توندوتیژی. گەشکردنیان بە ڕێز و سۆزداری و خۆشەویستی و دڵسۆزی و لێبووردن و بەخشین.

٢ـ شیرینکردنی متمانە بەخۆبوونی منداڵەکانتان و هاندانیان بۆ

شانازیکردن بە هێز و توانیان و رێزگرتن لە کەسایەتییان. هەرگیزیش خۆیان بە کەم و بێ دەسەڵات نەزانن.
٣ـ دروستکردنی پەیوەندی هاوڕێتی لە ناو خێزان دا، لە کەش و هەوایەکی خێزانی ه□□من و ئارام و تەبا دا، کە رێز و خۆشەویستی و دڵسۆزی هەموویان کۆبکا تەوە.
٤ـ هاندانی منداڵەکانتان بۆ وەرزشکردن و راهێنان، بە تایبەتیش وەرزشی بەرگری لەخۆکردن، وەک وەرزشی (تایکواندۆ) و تەکنیکەکانی بۆ بەهێزکردنی جەستە و بۆ فێربوونی هونەری بەرگریکردن.. بەمەش ناترسن و متمانەی رووبەڕووبوونەوە و سەرکەوتنیان بەسەر لایەنی شە□ فرۆشی بەرانبەر پێ دەبەخشن.. پێویستە ئەوەش بزانن کە ئامانج تەنیا بەرگری و خۆپاراستنە. نەک خۆدەرخستن و لەخۆدەرچوون و شەڕخوازی و دوژمنایەتیکردن و زاڵبوون . بڕواشتان بەم قسە نەستەقە هەبێ کە:
(هوشی تەندروست.. لە گیانی تەندروست دایە).
٥ـ پێویستە هەر لە منداڵییەوە چاودێری رەفتار و هەڵسوکەوتەکانی منداڵەکانتان بکەن.
٦ـ پێویستە قوتابخانەکان پشتگیری یەکەمی منداڵان بن، بۆ چارەسەرکردنی کێشەی مووبەکردن، پێش ئەوەی کە ببێتە کێشەیەکی دەروونی لە لای هەردوو لایان، مووبەکار و مووبەلێکراو.. بە بەڕنامەڕێژی چارەسەری دیاردەی مووبەکردن بکەن و نەیهێڵن. ئەم کارەش بە رابەری کۆمەڵایەتی و بە پسپۆری دەروونناسی منداڵان لە قوتابخانەدا بسپێرن. بۆ چارەسەری دەروونی مووبەکار و مووبەلێکراو. یارمەتییان بدەن بۆ متمانە بەخۆبوونیان و بۆ راستکردنەوەی هەڵەکانیان و ساڕێژکردنی ئازارە دەروونییەکانیان.
توێژێنەری ئەمریکی (گاری لید) پسپۆر لە دەروونناسی دا و سەردەستەی دەستەیەکی ل□ک□□□□و□ر لە زانکۆی (ئیریزۆنا) ی ئەمریکی دەڵێ:" مامۆستاکان و دایکان و باوکان و بەڕێوەبەرەکانی قوتابخانەکان و هەموو ئەوانەی کە پەیوەندیان بە منداڵەوە هەیە، لەو تەمەنەوە کە د□چن□ قوتابخانە، پێویستە هەموویان زیانەکانی مووبەکردن بزانن"
٧ـ بە باشی تێبینی یەکێک لە نیشانەکانی دەستر□□ژیی مووبەکردنی جەستەیی سەر منداڵەکەتان بکەن. بە هێمنی و ئارامی و گفتوگۆ و قسەی خۆش و نەرم لەگەڵ منداڵە مووبەڵێکراوەکەتان بدوێن، تا بەبێ ترس کێشەکەی و راستییەکانیتان بۆ باس بکا.
٨ـ راوێژ بە پزیشکی پسپۆری دەروونناسی منداڵان بکەن و کێشەی منداڵەکەتانی بۆ باس بکەن، بۆ دانانی چارەسەر و چۆنییەتی ئ□ رزگارکردنی لەو کێشەیەی کە پێوەی دەناڵێنێ. تا چارەسەربک□ر□ و

ئاسایی ببێتەوە.

٩ـ پێویستە دایکان و باوکانی منداڵانی مووبەکاران، پاساو بۆ مووبەکردنی منداڵەکانیان نەهێننەوە و پاکانە بۆ کردار و ڕەفتاری بەد و ناشیرین و ناپەسەند و بۆ شەڕخوازی و دوژمنکارییەکانیان نەکەن، بە تایبەتیش لە بەردەم مامۆستایان و هاوڕێکانیان دا.

١٠ـ پێویستە بە باشی کۆنترۆڵی ئەو بابەتانە بکەن، کە منداڵەکانتان لە تەلەفزیۆن و ئینتەرنێت و ئایپاد دا سەیریان دەکەن. بە تایبەتیش ئەو بابەتانەی کە دەبنە هۆکاری دروستبوونی توندوتیژی و شەڕانگێزی و مووبەکردن و زاڵبوون بەسەر منداڵانی تردا.

١١ـ داوا لە منداڵەکانتان بکەن گاڵتە بە هاوڕێکانیان نەکەن، ئیرەیی بە کەسیان نەبەن، هیچ کەسێکیان بە کەم نەزانن. هەمیشە لەگەڵ باشە و خێرخوازی و هاوڕێتی دابن. هەرگیزیش بە چاوێکی کەمتر لە هاوڕێی خاوەن پێداویستییە تایبەتییەکانیان نەڕوانن.

١٢ـ پێویستە قوتابخانەکان، هەر وەکو چۆن ساڵانە پشکنینی مەودای بینینی چاوەکان و رادەی بیستنی گوێیەکان بۆ قوتابییەکانیان دەکەن.. هەر بەم شێوەیەش ساڵانە پشکنینی دەروونی و دەماری بۆ دۆخی دەروونی قوتابییەکانیان بکەن.. پێویستە ئەوەش بزانن، کە تەندروستی دەروونی بۆ منداڵان بە تەواوی وەکو تەندروستی جەستەیی پێویستە. نەخۆشییە دەروونییەکانی منداڵان لە ئەنجامی لە ڕە دەرچوون و چارەسەرنەکردنیان دەبنە نەخۆشییەکی درێژخایەنی هەمیشەیی.. گەر لە سەرەتاوە دەستنیشان بکرێن، چارەسەرکردن و لەناوبردنیان ئاسانە.

١٣ـ پێویستە قوتابخانە، لە ناو گۆڕەپانی قوتابخانە و کاتی یاریکردن، لە ناو پۆلەکانی خوێندن دا، بە وردی چاودێری هەڵسوکەوت و ڕەفتارەکانی قوتابییەکانیان بکەن.

١٤ـ پێویستە لە زۆربەی قوتابخانەکان دا (ڕێنماییکاری دەروونی و پەروەردەیی) و (رابەری کۆمەڵایەتی و چاکسازی) شارەزا و پسپۆڕ هەبن. بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی دیاردەی مووبەکردن و شەڕانگێزی و کێشە دەروونییەکانی قوتابییەکان.

١٥ـ پێویستە منداڵەکانتان فێربکەن کە هیچ قسە و راز و کێشەیەکتان لێنەشارنەوە.

تابتوانن هەر لە سەرهەڵدانییەوە بەری لێبگرن و بە هاوکاری و هاوڕایی لەگەڵ قوتابخانەکەی دا چارەسەری پێویست گونجاوی بۆ دابنێن و گەورەتر نەبێتەوە.

بەرنامەی (ئۆلڤیس) بۆ لەناوبردنی مووبەکردن:

بەرنامەی (ئەلڤیس) کە لە لایەن زانای دەروونناسی نەرویجی (دان

ئەلۆیس) ەوە دانراوە، ئامانجی ئەم بەرنامەیە لەناوبردنی مووبەکردن و یارمەتیدانی منداڵانە بۆ ئەوەی کە بە شێوەیەکی باشتر بژین، واش لە ژینگەی قوتابخانە بکرێت کە زیاتر ئەرێنی بێت.

بەرنامەی ئەلۆیس لە زیاتر لە (١٢) وڵات لە جیهان دا بەکارهێنرا، لێکۆڵینەوەکان ئەوەیان دەرخست، کە دۆخەکانی مووبەکردن لەو قوتابخانانەی کە لە ماوەی دوو ساڵدا، ئەم بەرنامەیەیان تێیاندا جێبەجێکردن، مووبەکردن بە رێژەی لە (٥٠%) پاشەکشەی کرد. گرنگترین بەشیش ل□ بەرنامەی ئەلۆیس، بریتییە لە هاندانی گەواهی ئەو گەواهدەرانە یا (زۆرینەی گرنگ) لەو قوتابیانەی کە دووچاری مووبەکرن نەبوون و مووبەشەیان بەسەر کەسەدا نەکردبوون. ئەم بەرنامەیەش لە ماوەی چەند ساڵێکدا بە کرداری دەکرێت و وەستانیش دەکەوێتە نێوان ساڵەکانی کارەکەوە، بۆ هەڵسەنگاندنی دەرئەنجامەکانی و بۆ پێوانی رادەی کارتێکردنی لە کەمکردنەوە و ب□ناوبوونەوەی دیاردەی مووبەکردن و وشکردنی سەختی شوێنەوارەکانی.

بۆ ئەوەی بەرنامەی چارەسەرکردن کاریگەربێ، پێویستە ئەم کارانە بگرێتەوە:

١ــ هۆشیارکردنی مامۆستایان و دایکان و باوکان و قوتانییەکان، کە مووبەکردن چییە و مەترسییەکانی چین.

٢ــ بەشداریکردنی کۆمەڵگەی شارستانی و هاوبەشەکان و دامەزراوەییەکانی قوتابخانە لە رووبەرووبوونەوە و لەناوبردنی ئەم دیاردەیە.

٣ــ پەروەردەکردن لەسەر هاوڵاتی بوون و رەوشتی شارستانی، بخرێنە پرۆگرامەکانی خوێندنەوە.

٤ــ بە توندی چاودێری کردن و وریایی پەروەردەیی بۆ بە زوویی دەستنیشانکردنی دۆخەکانی مووبەکردن.

5ــ بە هاوبەشی لەگەڵ پسپۆرانی دەروونناسی دا، بەرنامەیەکی چارەسەرکردنی تۆکمە بۆ مووبەکردن دابنرێ.

٦ــ دانانی بڕۆنامەیەک بۆ کارکردن، کە تێیدا مافەکان و ئەرکەکانی هەموو لایەنەکان روون بکاتەوە بە شێوەی پەیوەندبوونی پێوست کە هەمووان پابەندبن بە بڕوانامەکە، هەموانیش بەشداری لە داڕشتنی دا بکەن و واژۆی لەسەر بکەن.

٧ــ دانانی چالاکی هاوسەنگ، کە گرنگی بە گەشەکردنی متمانە بەخۆبوون بدات و جەخت لەسەر رێزگرتن لە خوود بکا.

٨ــ هاندانی قوربانیان (مووبەلێکراوان) بۆ بەردەوامی پەیوەندی کردنیان لەگەڵ پسپۆران دا، کاتێ کە مووبە دەکرێتە

سەریان.
٩ـ وروژاندی گفتوگو لە پۆلدا و قۆستنەوەی یارکردنی پیداگۆجی (پەروەردەیی) لە میانەی رۆڵی قوربانی کە مووبەکار ئەم رۆڵە ببینێت، تا لە هەڵوێستی مووبەکردن دا، هەست بە هەستی خۆی بکات.
بە داخەوە کە رۆڵی هەندێ لە دایکان و باوکان، وەکو رۆڵی پۆلیسی لێهاتووە. تەنها زمانی فرمان دەزانن (بخوێنه، بنووسە، بخۆ، خوت بشۆ، بڕۆ بخەوه، زوو هەڵسە، وا بکە، وا مەکە،… هتد) بێ ئەوەی ئەوە بزانن، کە هەندێ لە منداڵەکنیان لە گرفت و کێشەیەکی ئەوتۆی مەترسیداردان، کە هەڕەشە لە هەموو ژیانیان دەکەن.
وەکو دەڵێن هەمیشە (پاراستن باشترە.. لە چارەسەرکرن) پێویستە دایکان و باوکان و مامۆستاکان بە جدی لە مەترسییەکانی دیاردەی مووبەکردن و کەڵەگایی و شەڕانگێزی تێبگەن و ل□ بەرچاوی بگرن.
بەر لە چارەسەرکردنیان، پێویستە بە وردی پشکنین بۆ دۆخەکانی بکرێن، ئینجا بەپێی ستراتیژییەتێکی روون، پلان و بەرنامە بۆ چارەسەرکردنیان دابنێرن. خۆزەگەش ئەم ستراتیژییە، سیمای پرۆژەیەکی پەروەردەیی تەواو لەخ□ بگرێت، بۆ چارەسە و لەناوبردنی دیاردەی مووبەکردن لە قوتابخانەکان دا، لە هەموو روویی□کەوە.
پێویستییەکی زۆریشمان بەوە هەیە، کە پردێکی پەیوەندی بەهێز، لە نێوان ماڵ و قوتابخانە و دامەزراوە جیاوازە پەروەردەییەکان دا بنیادبنێین لە پێناوی جارەسەرکردنی ئەم دیاردە هەستیار و کارتیکەرە، لە ژیانی ئەمڕۆ و داهاتووی زانیاری و پەروەردەیی و کۆمەڵایی□تی و کەسایەتی منداڵ□ان دا. ئەمەش ئەرکێکی پێویست و بەرپرسیارێتیی□کی چارەنووسازە.. بە پلەی یەکەم لە ئەستۆی دایکان و باوکان و ماوستاکان دایە.

رەزا شوان
نەرویج: ١٠/ یۆلیۆ/ ٢٠٢٠
r.shwan@hotmail.com

(*) تا رادەیەک سوودم لەم سەرچاوانە وەرگرتوون:
١ـ ماهي ظاهرة التنمر ، سناء الدويكات ، ٢٠١٩ ، موقع : موضوع.
٢ـ ماهو معنى التنمر ، راغب ناصر ، ٢٠١٩ ، موقع : موضوع.
٣ـ ماهو التنمر المدرسي؟ غدير شمس الدين ، ٢٠١٩، موقع : موضوع.

٥ـ ظـاهرة الـتــنمر على الاطفــال ، هــيــفاء عــطــار ، ٢٠١٦ ، موقع : العــرب.
٦ـ آثــار الـتــنمر على الاطفــال ، سـلام سـمور.
٧ـ ظاهــرة الـتــنمر المدرسي ، دكتــور: عــبدالقــوي القــدسي.
٨ـ ماهــو الـتــنمر المدرسي ، الحـسين اوبــاري ، ٢٠١٩ ، موقع : المنــال.
٩ـ آثــار الـتــنمر على الصحة الـنفـسية للاطفــال ، احمــد صالح ، ٢٠١٨، موقع : مقــال.

بۆ خەوبینین من ناخەوم … شعری محمود دروێش – وەرگێڕانی: ئارا بەرزان

ناخەوم تاخەو ببینم
وای پێووت
ئەرێ
ئە خە وم تا بکرێ لە
یادتکە م

ئای چە ند خۆشە
خە وێک
تە نیابیت و
بێ دە نگە دە نگ و هات و هوریا
تۆ لە نێو نوێنی
ئاوریشمیندا

دوورکە وە
لێم
دوور
دوور
تا بکرێ
لیت بڕوانم تۆ لەوێی ئێستا

لـە تە نهایی
دا نشتووی و
فکرم لـێ دە کە یتە وە
دە مێکە من
رۆ لـە یادت ئە کە م

نا بڕوا بکە هیچ شتێ
لـە دیار نەمانی تۆدا
بە ئازارم ناهێنێ
نە شە و سنگم ئەروشێنێ

نە باری داگیر ساوی
لـێوە کانی تۆ
لـێمگەڕێ

ئە من پڕاو پڕ لـە سە ر لاشە ی خۆم
ئە نووم
ئە ولا شە یە ی کە ئە بینی
بێهاودەم و تە نیایە
بڕووانە
نە دە ستە کانت درز ئە خاتە
پۆشاکی فریشتە وە

نە پێ کانت
وەک ناو کە بادە مێ
دە رگای دڵم ئە کوتێ
دە مێ
دەرگا دائەخرێ

لـە دیار نا ئامادەیی
تۆدا
ئە من لـە هیچم کە منی یە

مەمکەکانم هی خۆمن
ناوکم
خاڵەکانم
نیشانەکانم
دە ستەکانم دواتر
تا دەگا بە قاچەکانم

ئی خۆمن
هە ر شتێک لە خۆمدا بێ
ئی خۆمن

ئە رێ
تۆ وێنە یەکی
پڕ خرۆشێنەرت
هەیە
ئە مێستا دە کرێ دەگەڵ خۆتدا
بیبە ی تا دڵنەوایتبێت
لە غوربە تتا
دواتر ڕوانینە کانت
نۆش کە
وە ک دووا لێوانی بادە
ئە گەر ئەو یش، کە ویستت بڵێ :

(ئای چەند زەحم□تە
ئە وینی تۆ و سە رگەردانیت)
بە ڵام ئە من زۆر
بە ئاسپا یی و دڵنیا بوونە وە

لە لا شە ی خۆم گۆێ را ئە دێرم

ئەر ێ هیچ شتێ
بە ئازارم ناهێنێ

هیچ شتێ

لە دیا ر نە ما نی تۆ
بە جیا لە کە نار گیریم
لەم گە ردوونە فراوانە دا
نە بێ

تێبینێ:
لە بە ر هار مۆنی ئا هە نگی رستە کان بۆ بە کوردی بوونی هە ندێ
وو شە ی دیم بۆ زیاد کرد